

ÁLLATOK NEMES NAGY ÁGNES VERSEIBEN

Nemes Nagy Ágnes költészetének motívumrendszerében a természet elemei fontos helyen állnak. Értelmezői kevés eltéréssel, hasonló területen mutatják ki költészetének kulcsfogalmait, kulcsképeit. Alföldy Jenő a növényeket és a földtani alakzatokat emeli ki,¹ Visky András a követ, a fát és az ércet jelöli meg e költészet alapanyagaiként.² Bozó Zsuzsanna a fákat, a madarakat és a lovakat tekinti központi jelentőségűnek.³ A természeti világ növényei nagy figyelmet kapnak Nemes Nagy költészetének értelmezése kapcsán,⁴ azonban a versekben szintén nagy számban előforduló állatokat is érdemes vizsgálat tárgyává tenni. Céлом, hogy bemutassam, milyen jelentéseket hordozhatnak a Nemes Nagy-versekben található állatok és milyen elmozdulás tapasztalható a korai és kései alkotások között ebben a tekintetben.

„Dologi” líra – bevezetés helyett

Nemes Nagy Ágnes verseiben az állatok metaforák, hasonlatok alapjául szolgálnak, a versek képi világának lakói. Nemes Nagy tárgyiasnak vagy objektívnek nevezett költészetében ezek az állatok is „képekbe gyúrt tárgyak,”⁵ funkciójuk a szövegekben tehát e „tárgyiaság” kérdésének vizsgálata nélkül nem deríthető fel. A versbeli kép tárgya lehet állat vagy növény is ebben a költészetben, vagyis egy tágabb, a hagyományostól eltérő tárgyfogalom szükséges ezeknek a szövegeknek a jellemzéséhez.

Nemes Nagy Ágnes verseit értelmezői az objektív líra vagy a tárgyias költészet tágabb kategóriájába sorolják. Ennek a költészeti irányzatnak a meghatározására sokféle kísérlet történt. Az elkülönítés alapjául az ebbe a csoportba sorolt költők által használt költői képek sajátos jellege szolgált, és a bennük megjelenő „tárgy sajátos szemlélete.”⁶ A magyar nyelvű szakirodalomban használt tárgy kifejezés azonban megtévesztő lehet, hiszen a tárgyias költők képei nem kizárólag objektumokat vonultatnak fel, és a lírai én és a versbeli tárgy viszonya sem szubjektum és objektum éles határvonalal való elválasztottságát tükrözi. Az egy irányzatba sorolt, ám a tárgy tekintetében különbségeket is mutató Rainer Maria Rilke és T. S. Eliot, valamint rajta keresztül Ezra Pound szövegei alapján szerencsésebb lehet a tárgyias költői kép középpontjában állót „dologként” (*thing, Ding*) megnevezni.

T. S. Eliot az érzelmek kifejezésére az objektív korrelatívot tartja megfelelőnek: „tárgyak együttesét, egy helyzetet, események láncolatát, ami egy bizonyos érzelem formulája lesz, úgy, hogy amikor a külsődleges tények adottak – melyek mindenképp érzékletes benyomást eredményeznek –, az érzelmet azonnal felkeltik.”⁷ A külsődleges, a képben kifejezett tartalomnak

¹ Vö. Alföldy Jenő: „>>Mesterségem, te gyönyörű<<. Nemes Nagy Ágnes költészetéről”, in *Jelenkor*, 1974. május, 458-466.

² Vö. Visky András: „Kő, fa, érc, ég”, in *Jelenkor*, 1992. január, 55-59.

³ Vö. Bozó Zsuzsanna: „Nemes Nagy Ágnes: Között, Barangolások Nemes Nagy Ágnes költői világában”, in *Irodalomtörténet*, 1997. 1-2. sz., 276-284.

⁴ Ilyen tárgyú versekről szóló értelmezések például: Horváth Kornélia: „Fák, tárgyak, szavak” in Horváth Kornélia: *Tűbhegyen. Verselemzések a későmodernség magyar lírája köréből*, Budapest, Krónika Nova Kiadó, 1999. 127-153. Orbán Gyöngyi: „Mit jelent haladékat kapni?”, in *Látó*, 2011. július, 81-94. (Nemes Nagy Ágnes *A gondoly-rám-virág* című verséről).

⁵ Nemes Nagy Ágnes: „A költői kép”, in Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana I. Prózái írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 105.

⁶ Horváth Kornélia: „Fák, tárgyak, szavak” in Horváth Kornélia: *Tűbhegyen. Verselemzések a későmodernség magyar lírája köréből*, Budapest, Krónika Nova Kiadó, 1999. 129.

⁷ Thomas Stearns Eliot: „Hamlet”, in Thomas Stearns Eliot, *Selected Essays*, London, Faber and Faber, 1969. 145.

teljesen adekvátnak kell lennie a belső, érzelmi tartalom számára, azonban ez a megfelelés nem a külsődleges, tárgyi valóság költői manipulálásának köszönhető, hanem annak, hogy felfedezte, meglátta a már adott együttállást. Nemes Nagy értelmezésének megfelelően a költő feladata ezek után pusztán a mellérendelés végrehajtása.⁸ Az Eliot elképzeléseire nagy hatást gyakorló Ezra Pound a költő feladatának meghatározásakor elsőszámú tennivalóként a tárgy közvetlen kezelését adta meg.⁹ A magyar fordításban tárgyként megjelenő szó az eredeti szövegben *thing*.¹⁰ Ez a kifejezés tehát nem korlátozza az imaginista költő képi világát a tárgyaknak a dolgokhoz képest szűk körére.

Az Ezra Pound által követelt közvetlenség a lírai én háttérbe szorulását jelenti majd az objektív líra művelői körében, akik a tárgyat az én tekintetétől lehető legnagyobb mértékben függetlenül igyekeznek a versbe állítani. Bókay Antal erre a törekvésre igyekszik magyarázatot adni, amikor a tárgyas költészet kialakulásának legfőbb okát a *self* és a világ közti szakadék felismerésében találja meg. Ez okozza azt a depersonifikációt, amit az objektív líra meghatározó jegyének tart,¹¹ és aminek eredményeképp létrejön az objektív lírára jellemző képhasználat.

Rainer Maria Rilke, amikor egy hozzá forduló fiatal költőnek ad tanácsot az írással kapcsolatban, azt javasolja, hogy ne általános motívumokkal fejezze ki érzelmeit, hanem „önmaga kifejezésére használja fel környezete tárgyait, álmképeit vagy emlékeit.”¹² Már ebből a megfogalmazásból is látszik, hogy a tárgyak használatáról elnevezett irányzat költői a konkrét képeket illetően nem kizárólag tárgyakat hívtak segítségül belső tartalmak kifejezéséhez. Mindez még világosabbá válik Rilke ötödik levelét olvasva. Ebben a levélben római benyomásairól ír a fiatal költőnek. Róma tárgyait – híres műemlékeit – önmagukban nem tartja sem jobbnak, sem szebbnek, sem figyelemreméltóbbnak, mint bármely más városban fellelhető tárgyakat. Azonban mihelyt a költő figyelmére érdemes valóságdarabokról kezd beszélni, már nem tárgyakat, hanem dolgokat említ: „és lassan felismerjük azt a nagyon kevés dolgot, amiben örökkévalóság él, és ezért szeretjük, s magányosság él, amelyben csendesen részt vehetünk.”¹³ A Rilke költészetében és képalkotásában meghatározó *Ding* sokkal szélesebb körét fedi le a létezőknek, mint a tárgyak, és az ént hozzájuk fűző viszony is sokrétebb és ambivalensebb, mint szubjektum és objektum egymástól éles határral való elválasztottsága.

Állatok pórázon

A Nemes Nagy Ágnes verseiben az állatok sok esetben az embernek alávetett helyzetben jelennek meg. Az emberi beszélő fogatba fogja lovait, pórázt tesz állatai nyakára és megsétáltatja őket. Azonban ugyanezekben a szövegekben meg is rendül az ember-gazda biztos helyzete. Nem elsősorban az állatokkal szemben veszíti el hatalmi pozícióját, hanem megmutatkozik alapvető kiszolgáltatottsága. Ez pedig az állatokkal rokon helyzetbe kényszeríti az embert. Ugyanazok az állatok érzékeltetik az ember tehetetlenségét és elhagyatottságát, akikkel szemben a hatalmi pozíció biztonságát élvezhette.

⁸ Vö. Nemes Nagy Ágnes: „A költői kép”, in Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana I. Prózái írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 105.

⁹ Vö. Ezra Pound: „Visszatekintés”, in *A modern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 323.

¹⁰ Ezra Pound: „Reflection”, in *Literary Essays of Ezra Pound*, New York, New Directions, 1968. 3.

¹¹ Vö. Bókay Antal: „A romantikától a vallomások költészetig – Poétikai beszédmodok Plath/ Hughes előtt” in *Modern sorsok és késő modern poétikák. Tanulmányok Sylvia Plathról és Ted Hughesről*, szerk. Bókay Antal, Rácz István, Budapest, Janus/ Gondolat Kiadó, 2002. 9-10.

¹² Rainer Maria Rilke: „Levelek egy ifjú költőhöz”, in Rainer Maria Rilke, *Malte Laurids Brigge feljegyzései és egyéb szépprózai írások*, Bp., Fekete Sas Kiadó, 2002. 233.

¹³ Vö. Rainer Matia Rilke: „Levelek egy ifjú költőhöz”, Id. kiad. 245.

Az *Állatok* című versben három versszakban tekinti át a beszélő az emberi életet, a saját életét a gyermekkortól a halálig. Ez az élet az állattal szemben kialakított távolság történeteként áll elő, az élet kiemelt pontjai a távolság változásához kapcsolódnak.

Sok éven át sütött a nap:
Vénebb vagyok, s így boldogabb.
Megértem.
A gyermek rezgő, állati
félelme kezd kiállani
csontomból. Ép a térdem.

Kígyóm, kutyám és tigrisem
nem bírják el tekintetem,
farolnak.
S lesúnyt-fejű sok állatom
szűk pórázon sétáltatom
a megnyíló fasorban.

Mult és jövőendő éveim
vattáznak, védnek kétfelől,
s gyalázat
csak akkor ér, méltánytalan,
ha meg kell adnom majd magam
az állati halálnak.¹⁴

Az első versszakban a gyermeklét az állati félelem idejeként jelenik meg. Ennek elmúlta pedig boldogságot jelent a beszélő számára. Az állati helye a testben a csont, és így a klasszikusan az állati sorból kiemelkedés képeként használt felegyenesedett embert is a csontrendszer változása jelöli: „Ép a térdem.”¹⁵ Ez a változás azonban nem a beszélő szándékától vagy cselekedeteitől függ, hiszen épp úgy, ahogy a fájdalom áll be vagy ki az ember csontjából, úgy hagyta el az állati félelem is őt. A versszakban az állati megjelenését megelőzi a felnövekedés leírása az első három sorban, azonban ennek metaforája – „Megértem” – is valami embertől hagyományosan elkülönítettre, a növényire utal. A beszélő tehát az első versszak alapján a múltban az állatokkal és a növényekkel mutatott közös tulajdonságokat, és ez elsősorban passzivitásában (a megérés és a félelem elvesztése passzivitásában) mutatkozott meg. Ugyanakkor a szó az értelem, a reflexió megjelenésére is utalhat az egyben, így az állattól elkülönülés folyamata egyszerre jellemezhető a ráció kialakulásával és azzal, hogy a fejlődési folyamat éppúgy nem az egyén akaratától függ, ahogy a gyermek állati félelme sem. A második szakaszban bemutatásra kerülő biztos emberi pozíció háttérben is meghúzódik a kiszolgáltatottság.

A második versszakban a beszélő és az állatok egymással szemben lévő pozíciókat foglalnak el, a beszélő tekintete uralkodik az állatok felett, így növekszik a távolság a beszélő és az állatok között, kialakul az alá-fölérendeltségi viszony. Az ember és az állat között az összeköttetést a póráz teremti meg, ezáltal a kapcsolat gazda és állatai, tulajdonai kapcsolataként jelenik meg. Annak ellenére, hogy a hatalmi viszony kialakult, a „szűk póráz” kifejezésből arra lehet következtetni, hogy az állatok erejének megfékezése, az uralkodás nem könnyedén, és esetleg nem is időtlenül tartható fenn. Sőt, a póráz két irányban fejt ki megfékező hatását, hiszen az ember mozgását is korlátozza.

A magabiztosan sétáló, a teret is uraló beszélő a harmadik versszakban ismét kiszolgáltatottá válik, ahogyan az állatok kiszolgáltatottak a második szakaszban. Biztonságát a

¹⁴ Nemes Nagy Ágnes: „Állatok”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 17.

¹⁵ Uo.

jelenben nem saját maga biztosítja, hanem az időbeli pozíciója. A harmadik versszak első két sora alapján az embert az állati helyzettől élete elmúlt és eljövendő ideje védi meg. Az állati pozíció pedig kétségtelenül szoros kapcsolatban van a versben a biológiai élet törvényeivel, születéssel és halállal.

A jövőről való gondolkodást, a jövőre történő érzelmi reakciókat, így a halálfélelmet is tekintik olyan jegynek, ami elkülöníti az embert az állattól.¹⁶ Gadamer, Arisztotelész nyomán, ember és állat elkülönítésének alapjául az időérzékelést emeli ki: az állat cselekedeteit csak az időben legközelebbi események uralják, míg az ember képes előre tervezni.¹⁷ Heidegger szerint a halál az ittlét „legvégső lehetősége, melyet megragadhat,”¹⁸ elmúlása által teljesebbé válik és megadja az időt az ittlét számára. Az elmúláshoz történő előrefutás és annak elfogadása ad időt, míg az elmúlás pontos idejére kérdés annak a jele, hogy a létezőnek éppen a halálfélelem és az időtartam-méricskélés miatt nincs ideje.¹⁹

Nemes Nagy versében az állattól való elkülönülés igénye a természet törvényszerűségeinek alávetett életen való uralkodás igényére utal. Ebbe beleértendő az állat mint az emberi ösztönvilág és irracionális elutasítása is. Az emberi ráció uralkodásának képe a fasorban állatokat sétáltató versbeszélő. Ezt alátámasztja a *Kettős világban* című kötetben az *Allatok* előtt álló *A reményhez* című vers, melyben az emberré válást szintén a csontrendszer átalakulása, a felegyenesedés jelöli és ez az értelem megjelenésével kapcsolódik össze: „A mozdulat – hisz így vált egyenesre/ hajdan az ősi, vízszintes gerinc, [...] a szellem első, pontos lobbanása.”²⁰ A testi jegyekkel párhuzamosan létrejön a nyelv és az ismeret, így alakul ki az ember.

Ez az ember azonban végső soron nem él a számára adott idővel úgy, ahogyan Heidegger szerint élnie lehetne, ideje végességének elfogadásával, hanem félelemmel viseltet ez iránt az időpont iránt. Az állatokhoz hasonlít abból a szempontból, hogy meg kell halnia, különbözik tőlük abban, hogy erről tud is, de nem képes ezt élete konstitutív részeként szemlélni. Ezért lehetséges, hogy a nem jövőre orientáltként felfogott állat jelképezi a szövegben a halált és a természetnek való kiszolgáltatottságot. A lírai ének Heidegger kifejezésével élve éppúgy nincs ideje, mint az állatnak, aki nem tud saját elmúlásáról.

Másik erkölcs, másik tudás

Az *Allatok* című versben az állat az alávetettség, a kiszolgáltatottság és az emberi élet uralhatatlan végességének megjelenítője. Az állat helyzete az alá-fölérendeltségi viszonyban az ember által meghatározott, az ember helyzetének megrendülése azonban ennek a viszonyoknak a megrendülését is eredményezi. Az ember az állathoz hasonló pozícióba kerül. A Szárazvillám című kötetből a *Paradicsomkert*, a *Képekről* és a *Viadal* szövegében hasonló szerepe van az állatnak.

Nemes Nagy Ágnes verseinek egy másik, későbbi csoportjában az állatok az embertől sokkal távolabb, egy világosan meg nem határozott viszonyrendszerben helyezkednek el. Az állatok az ember számára nem megismerhetőek, ugyanakkor valamilyen lényegesnek tűnő tudás, esetleg erkölcs, erény birtokosai. Az állat világa, tudása az ember elől elzártnak mutatkozik, ahogyan Bataille értelmezi az állatot. Ő ennek a jelenségnek az okát abban látja, hogy az ember képtelen emberi tudat nélküli világot elképzelni, így sosem értheti meg az állatot, és az általa szemlélt világot. Bataille szerint ebből következik, hogy az állatról csak a költészet nyelvén lehet

¹⁶ Vö. Fogarasi György: „Teletrauma, Distance in Burke’s Philosophical Enquiry”, in *The AnaChronist*, 2012. <http://seas3.elte.hu/anachronist/2012Fogarasi.pdf>, elérés: 2013. 09.12.

¹⁷ Vö. Hans Georg Gadamer: „Az üres és a betöltött időről”, ford. Hegyessy Mária, in Hans Georg Gadamer, *A szép aktualitása*, Budapest, T-Twins Kiadó, 1994. 89.

¹⁸ Martin Heidegger: „Az idő fogalma”, in Martin Heidegger, *Az idő fogalma, A német egyetem önmegnyilatkozása, A rektorátus 1933/ 34*, ford. Fehér M. István, Budapest, Kossuth Kiadó, 1992. 38.

¹⁹ Vö. Martin Heidegger: „Az idő fogalma”, Id. kiad. 39-42.

²⁰ Nemes Nagy Ágnes: „A reményhez”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 16.

mondani valamit, ami pedig a jelentések szétszóródásához, elvesztéséhez vezet, így jutva el az emberi tudat kiiktatásának lehető legmagasabb fokára.²¹

Nemes Nagy prózakölteményeiben a macskák mindig egy az ember számára nem megérthető és megnevezhető világtapasztalat, tudás, vagy erény birtokosai. Erre lehet következtetni *A macskák bátorsága* félbehagyott mondatából, *Az utca arányai* szüntelen eltűnő macskájából vagy a *Múzeumi séta* kőtári kövein üldögélő „öröklét napidíjasai”²² kifejezésből.

Az embereknek az állatok kommunikációs képességeiről való elképzeléseit számba véve Derrida megállapítása szerint az emberek jogot formáltak arra, hogy ők nevezzék el az állatot állatnak, és ők használják ezt a megnevezést. Az emberek az állatokat nyelvvel nem rendelkezőknek tartották. Megengedőbb nézetek szerint az állat csak ösztönösen reagálni képes, ahelyett, hogy választ adna.²³ Nemes Nagy prózakölteményeiben a macskák, bár megnevezhetőek macskákként, mégis kibújnak a nyelvi megragadhatóság köréből, és – Derrida számára kiemelten fontos, saját nézőpontból kiinduló – tekintetük arról árulkodik, hogy ha nem is emberi nyelven, de valamilyen sajátos, az ember számára el nem érhető módon tudás birtokosai.

Tekintetek

„A macskák tehát leskelődnek.”²⁴ A macskák mindenütt jelen vannak, és az emberi élet minden mozzanatát figyelemmel kísérik. Legalábbis erre enged következtetni az idézett Nemes Nagy-esszé kimerítő felsorolása arról, hová merészkednek be ezek az állatok figyelmükkel, tekintetükkel. A macska leskelődése válik a leskelődés első és meghatározó példájává, melynek felfedezése után a macska mintájára leskelődik már a világ többi dolga is.

„Ha valaki megkérdezné tőlem: >>Mit jelent önnek az, hogy állat?<<, akkor azt felelném, hogy lesben állást, örökös éberséget. Az állat állandóan lesben áll, éberen figyel, a létéhez alapvetően hozzátartozik.”²⁵ Deleuze szerint ez a lesben állás elsősorban a túléléshez kapcsolódik, és hozzá tartozik az állatok saját jelrendszerére irányított figyelem, a megfelelő reakciók érdekében. Nemes Nagy macskája azonban nem az állatvilágon belüli leskelődést műveli kitarotán, hanem az emberre tekint. A macskáknak tulajdonított emésztő kíváncsiság és elegáns tartózkodás emberi viszonyulás, mellyel a szerző ruházta fel az állatot, és ilyen tekintetének ellenőrző-felügyelő jellege is. Az esszében tehát a macska tekintete azért fontos, mert az ember mint saját magára vonatkozót értelmezi.

A meztelen emberre tekintő macska, ami éppúgy az ember intim szférájába tör, mint Nemes Nagynál a szerelmespárt figyelő állat, Derrida felvetése szerint az ember elsődleges tükre is lehet.²⁶ Az állat jelenléte által előhívott, az állatot kutató számtalan kérdést követően a kérdező alany figyelme saját maga felé fordul, és saját kilétére kérdez rá. Vajon Nemes Nagy verseiben az önismeret felé mozdítja az ént az állat tekintete, vagy más szerepe van az állati nézésnek a szövegekben?

Az utca arányai című vers utolsó részében a távozó macska visszapillant a beszélőre. Hernádi Mária a verset a filozofikus prózaköltemények csoportjába sorolja, és központi kérdéseként „a szükségszerű és az esetleges, a lényeg és a járulék, a forma és az anyag ellentétét” jelöli meg.²⁷ A

²¹ Vö. Georges Bataille: „Animality”, in *Animal Philosophy*, szerk. Matthew Calarco, Peter Atterton, London-New York, Continuum, 2008. 34-35.

²² Nemes Nagy Ágnes: „Múzeumi séta”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 131.

²³ Vö. Jacques Derrida: „The Animal that Therefore I Am (More to Follow)”, *Animal Philosophy*, in szerk. Matthew Calarco, Peter Atterton, London-New York, Continuum, 2008. 124-125.

²⁴ Nemes Nagy Ágnes: „Leskelődni”, in Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana I. Prózai írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 506.

²⁵ Gilles Deleuze, Claire Parnet: „Á mint állat, Gilles Deleuze ábécéjéből”, in *Nagyvilág*, 2010. április, 336.

²⁶ Vö. Jacques Derrida: „The Animal that Therefore I Am (More to Follow)”, *Animal Philosophy*, in szerk. Matthew Calarco, Peter Atterton, London-New York, Continuum, 2008. 128.

²⁷ Hernádi Mária: *A névre szóló állomás. Nemes Nagy Ágnes prózakölteményei*, Budapest, Szent István Társulat Kiadó, 2012,

szövegben négyszer feltűnő macska az esetleges, a nem áttetsző, a struktúrába nem illeszthető, az anyagi oldalán foglal helyet: „a macska – képileg is megjelenítve a gesztust – mintegy áthúzza a szükségszerűséget, a törvényt azzal, hogy – saját útját járva, és nem igazodva az átlátható mércerendszerek útvonalaihoz – keresztülgyalogol rajta.”²⁸

A vers beszélője számára a fent felsorolt ellentétek érzékeltetése mellett a látvány, a benyomás megragadása is kulcskérdés. A beszélő nézőpontjából átlátható és megragadható struktúrával szemben a macskák – és a macskákkal jelölt egyéb, struktúrába nem illeszthető részletek – ábrázolása reménytelen erőfeszítésként, és állandó vágyként jelentkezik. A szövegbeli macskák jellemzője a tűnékenység: „Bár a törvényhez képest kétségtelenül csak bodros buborékok. Elfújni való szőrpamacskok, árvízben úszó, bukdosó parókák.”²⁹ Tűnékenyek a struktúrához viszonyítva, emberi nézőpontból tekintve, és tűnékenyek saját mozgásukban is: „keresztülvág az utcán, keresztül, át, haránt a mércerendszerek párkányain, amint megy, négy kopott radírgumitalpán, amint megy, a kiálló, kis lapockák ritmusával, és eltűnik.”³⁰ Ez a tűnékenység a megragadás kilátástalanságának fizikális metaforája.

A beszélő tekintete uralja a szöveget: az emberi tekintet, amely struktúrába rendezve ragadja meg mindazt, amit lát. Ami pedig ellenáll ennek a struktúrának, annak megragadhatósága kérdésessé válik. Az állat, a macska azért lehet alkalmas metaforája a struktúrán kívülnek, mert az állati létet mint az ember előtt elzártat is fel lehet fogni. Bataille szerint az állat azért felfoghatatlan az ember számára, mert nem tudunk emberi tudat nélküli világot képzelni.³¹ Nemes Nagy versében az állat éppen az emberi ész és érzékelés alkotta struktúrába nem illeszthető be. A macska függetlensége, emberi törvényen (struktúrán, látásmódon) kívül esése lehet jele a megragadhatóság problémájának. Bataille elemzésében arra jut, hogy az állat idegenségét a költői nyelv használata segítségével igyeksenek az emberek mégis megnevezni.³² A Nemes Nagy-vers, miközben végig az esetleges nyelvi megragadhatatlanságát állítja, maga tesz kísérletet erre a nyelvbe vonásra, és ezt természetesen metaforák segítségével, költői nyelven teszi.

A vers záró metaforájában lesz a macskának is tekintete: „Már nincs. Már semmi. Csak messziről érint meg – végső mozdulat – két szeme orgonazöld levelével.”³³ Míg a beszélő tekintete struktúrába rendezi a világot vagy megfeszített figyelemmel tör a kifejezés lehetősége felé, addig az állat az érintés intimebb viszonyát hozza létre nézésével. A macska, a beszélő szemével nézve, a világ többi dolgával semmilyen kapcsolatot nem alakít ki, kívül áll rajta, de a beszélőt eltűntében még éppen eléri.

A macska pillantása nem a tiszta tudatosság világába tartozik. Bataille számára a nem tárgyként kezelt állat nyitja meg a lehetőségét egy mindig eltűnő igazság megpillantására,³⁴ és ilyen lehet a macska pillantása is a Nemes Nagy-versben, ahol úgy van jelen, hogy mindig eltűnik, és a struktúrához képest más világlátást hordoz. Arról azonban nem tudunk meg többet, hogy ez az érintő pillantás pontosan milyen információt hordoz a beszélő számára, túl azon, hogy a versben korábban felsorolt tudástól különbözőt. Az állat pillantása tehát elsősorban az emberi gondolkodáson kívül eső területekről ad hírt ebben a szövegben, és nem közvetlenül tart tükröt az ember számára, önismeretét segítő.

144.

²⁸ Hernádi Mária: *A névre szóló állomás. Nemes Nagy Ágnes prózakölteményei*, Id. kiad. 147.

²⁹ Nemes Nagy Ágnes: „Az utca arányai”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 123.

³⁰ Nemes Nagy Ágnes: „Az utca arányai”, Id. kiad. 124.

³¹ Vö. Georges Bataille: „Animality”, in *Animal Philosophy*, szerk. Matthew Calarco, Peter Atterton, London-New York, Continuum, 2008. 34.

³² Vö. ua.

³³ Nemes Nagy Ágnes: „Az utca arányai”, Id. kiad. 124.

³⁴ Vö. Georges Bataille: „Animality”, in *Animal Philosophy*, szerk. Matthew Calarco, Peter Atterton, London-New York, Continuum, 2008. 35. „In the end, all that I can maintain is such a view, which plunges me into the night and dazzles me, brings me close to the moment when [...] the distinct clarity of consciousness moves me farthest away, finally from the unknowable truth which, from myself to the world, appears only to slip away.”

A Derrida által egy macska tekintete nyomán felvetett kérdés – ki vagyok én, ki után következem? – ember és állat összefüggésében együtt jár az állatból lett ember történetével. A *Sivatagi show*-ról írt kritikájában Nemes Nagy így ír: „A Baktérítő nem példázat, nem szimbólum, nem létünk mustrája itt, nem tanulságok bölcs gyűjtőhelye. Csak a néző motyogja magában zavartan, megsajdulva: hát a Baktérítő is ilyen, például a Baktérítő?”³⁵ A filmbeli állatok a szerző szerint nem az állatmesék közvetlen emberre vonatkoztatásának igényével kerülnek bemutatásra, ám mégis önvizsgálatra, maga-felfedezésre sarkallják a nézőt.

A *macskák bátorsága* című prózakölteményt is az emberi tekintet uralja, nem az állaté. Azonban az állatban tükröződik ez az emberi tekintet, és az állat jelenléte önreflexióra sarkallja a vers beszélőjét. A beszélő a macskák helyébe képzeletileg saját magát: ennek a helycserének a feltételes módja állítja szembe egymással a macskákat és a beszélő emberi világát, értékeit. A macskák és emberek közt hatalmi viszonyrendszer rajzolódik ki a versben. Az emberek nézése jelöli ki viszonyukat az állatokkal: emberi logika szerint, emberi nézőpontból tekintenek az állatra, nem tudnak nem emberi (vagyis állati) viszonyba lépni velük.³⁶

A macskapozícióba helyezkedett emberi beszélő az emberek diskurzusát idézi meg, amely uralkodik a macskák fölött, ami egy külső, a macska nézőpontját tekintetbe nem vevő nézésben gyökerezik. A „nézd” szó három alkalommal fordul elő, és korlátozza az emberi befogadást a macskák egy-egy részletére. A macskák tekintete máshogy működik: „és ott ülnénk körülöttük a nyári fűben mintegy napozva, Platón, egy vékony ács, meg én, szemünkbe fogadva őket, járó épületeket.”³⁷ Míg az emberi tekintet csak egy-egy részletet emel ki, addig a macskatekintet – az ember-beszélő tanúsága szerint – egészes befogadásra képes. Ez a szembe fogadás nem lép fel olyan hatalmi igénnyel, mint az emberi nézés, az embereket nem érinti – ahogyan a macskát a nézést követő dobálás, gyógyítás fizikálisan érinti, kiszolgáltatottá teszi –, ilyen értelemben passzív, ugyanakkor saját, macskai nézőpontból történik, hiszen mint járó épületek jelennek meg az emberek.

A „szemünkbe fogadván” kifejezés mögött meghúzódik a macskák emberi világon kívül állása is, hiszen csak egy külső pozícióból képzelhető el, hogy a rajtuk hatalmat gyakorlókról ilyen fensőbbes távolságtartással és nyugalommal beszélhessenek. Ez a hatalom hétköznapi valóságán felülemelkedő pozíció a macskák bátorságának a beszélő által csodált helye, és ennek a helynek a felismerése az önreflexió kiindulópontja.

A vers értelmezésekor nem szabad szem előtt téveszteni a tényt, hogy egy emberi beszélő által fikcionált macska-pozíció található a szövegben. Az önreflexív vizsgálódás kiindulópontja nem az állat emberre szegeződő tekintete, nem az így létrejövő közvetlenebb kapcsolat és esetleges megszólítotttság, hanem a macska nagyon is emberi nézőpontú vizsgálata. A beszélő megfigyelései alapján mutatja be a macskákat, és ebből következtet a hatalommal szembeni viszonyukra; többé-kevésbé elérhetetlen példaként állítja ezt saját maga elé, azonban a negyedik szakaszban saját macska-lét utáni vágyakozására is reflektál. Önvizsgálatának segédeszköze saját magának a macskák pozíciójába való beleképzelése, melynek során ezt a behelyezkedés-vágyat is kritika tárgyává teszi.

Az állat tekintete ebben a szövegben nem egy másik világot, idegenséget nyit meg az emberi beszélő előtt, mivel az emberi nézés uralja a macskatekintet bemutatását is. Így bár az állat az embert saját pozíciójának végiggondolására készíti, ez nem eredményez olyan másságtapasztalatot, ami az emberi erkölchöz képest új dimenzióját nyitná meg a címbeli bátorságnak. A legyőzhetetlen erejű hatalmon való kívül helyezkedésből fakadó bátorság emberi nézőpontból felfogott érték, melynek metaforája a macska. A macska metaforaként történő

³⁵ Nemes Nagy Ágnes: „Például a Baktérítő. Sivatagi show”, in Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana I. Prózai írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 542.

³⁶ Vö. Gilles Deleuze, Claire Parnet: „Á mint állat, Gilles Deleuze ábécéjéből”, in *Nagyvilág*, 2010. április, 332.

³⁷ Nemes Nagy Ágnes: „A macskák bátorsága”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 124.

alkalmazása pedig azt mutatja, hogy a beszélő maga nem helyezkedett kívül a hatalom diktálta diskurzuson.

Rilke és Nemes Nagy macskái

Az utca arányai és *A macskák bátorsága* című versekben az ember és az állat tekintetének különbsége rajzolódik ki. Az ember nézésével struktúrába rendezi a tapasztalt világot, és csak bizonyos részleteit érzékeli az éppen megfigyeltnek, például egy macskának. A struktúraadás és értékelés gesztusa pedig az ember hatalmi pozícióját is kirajzolja. A Nemes Nagy számára fontos költő-előd Rilke verseiben is megjelennek állatok, és ezek a lények is jelentősen eltérnek az emberektől a világ befogadásának szempontjából.

Nemes Nagy Ágnes esszéiben sokszor hivatkozik Rilkére az objektív lírai kifejezésmód kapcsán. Rilkét értelmezve Kulcsár Szabó Ernő kiemeli, hogy „az Én világmegértése csak akkor valódi képesség, ha nem egyetlen szubjektum >> tudásának << kivetülő vallomása, hanem az idegenséggel összekapcsolódó lét tárul fel rajtuk keresztül benne.”³⁸ Ennek az idegenségnek egyik megjelenési formája lehet az állat. Hiszen az állat viszonya a világhoz egészen eltérő az emberektől.

Romano Guardini, a *Nyolcadik elégiát* értelmezve feltárja Rilke költészetében az állat jelentőségét. Az állat „viszonyul ugyan a dolgokhoz – zsákmányához, ellenségéhez, vagy fészkéhez –, de nem úgy, mint mi. Nincs tudata, melyben körvonalazódna egy-egy tárgy: >> ez ilyen és ilyen <<, vagy valamiféle cél [...], vagy tulajdon önmaga.”³⁹ Az állat tudatosságának hiánya eredményezi, hogy egészlegességében képes szemlélni az előtte feltáruló világot, így megtapasztalhatja a nyitottat, a végtelent. Az ember azonban általában nem képes így tekinteni az őt körülvevő világra.

Az ember és az állat viszonyulása alapján Guardini kétféle világmegismerő tudást és tudatot különít el. „Létezik olyan tudás, amely megfigyeli, megítéli és alakítja tárgyát; de olyan is, amely eleven tudat, amely a megismerendő dolog létevel létezik.”⁴⁰ Az állat figyelme ugyanis nem önmagára, hanem kifelé irányul, olyannyira, hogy nem is ismeri fel másként az őt körülvevő dolgokat. Nemes Nagynál *A macskák bátorsága* beszélője ugyan megnevezi az embert mint a macska szempontjából kirajzolódó másikat, azonban ez a beszélő maga is ember, és pusztán emberi nézőpontjából igyekszik elképzelni a macskáét. Azonban ez a macskába oltott emberi nézőpont is kirajzolja az egyik fontos különbséget: a macska nézése befogadó, nem pedig elemző.⁴¹

Az állat a *Nyolcadik elégiában* nyitottra irányultsága folytán mindig szemben halad az emberrel, aki nem tudja a nyitottra irányítani figyelmét. Az állat tekintete áthatol az emberen is, hiszen minden dolgon túl, a nyitottra tekint.⁴² *A macskák bátorsága* macskái annyiban rokonai a *Nyolcadik elégia* állatának, hogy nem megfigyelni, megítélni és alakítani akarják az általuk látottakat, nézésük nem foglalja önkényesen struktúrába a látottakat, és nem is húz éles határvonalat a látott és önmaga között. A transzcendensre való nyitottság a macskák társaságában konkrét módon jelenik meg a versben, hiszen Platón és Jézus ül a macskák között a fűben.

Bartók Imre Rilke állatainak értelmezésekor kiemelten foglalkozik az állatok tekintetével. A *Nyolcadik elégia* fent hivatkozott sorából azt olvassa ki, hogy ember és állat között megfordul a hagyományos hatalmi viszony, már nem az a fontos, hogy az ember figyeli az állatot, hanem az,

³⁸ Kulcsár Szabó Ernő: „Mérték és hangzás. Az orfikus tárgyiasság Rilke kései lírájában”, in *Orpheus*, 1991. 23. sz., 153.

³⁹ Romano Guardini: „*Sehol világ, csak belül.*” Rainer Maria Rilke *Duinói elégiái*, Budapest, Új Ember Kiadó, 2003, 238.

⁴⁰ Romano Guardini: „*Sehol világ, csak belül.*” Rainer Maria Rilke *Duinói elégiái*, Id. kiad. 240-241.

⁴¹ „[É]s ott ülnénk körülöttük a nyári fűben mintegy napozva, Platón, egy vékony ács, meg én, szemünkbe fogadva őket, járó épületeket” Nemes Nagy Ágnes: „*A macskák bátorsága*”, Id. kiad. 124.

⁴² „Vagy egy néma állat,/ látjuk, felnéz, s át, rajtunk át, nyugodtan.” Rainer Maria Rilke: „*Nyolcadik elégia*”, ford. Tandori Dezső, in Rainer Maria Rilke, *Duinói elégiák*, Budapest, Helikon Stúdió, 1988. 28-29.

hogy az állat helyezi el tekintetével az embert a nyitottban, amit az nem képes meglátni.⁴³ Az állatok szemét azért tartja kulcsfontosságúnak, mert ebben a tapasztalat közvetlenül kifejezést is nyer. Ugyan az állati kifejezés Bartók szerint Rilke költészetében a kifejezés legüresebb, legkezdetlegesebb foka, és ebben a közvetlenségben esetleg nagyon keveset mond, ugyanakkor az állatban kifejezett nyilvánvalóval együtt jár valami titokzatos is.⁴⁴

Rilke *Új versek* kötetében jelent meg a *Fekete macska* című vers. Ebben a versben a macska éppúgy pillantások keresztüzében áll, mint *A macskák bátorsága* állata, és szemében a lírai én egy titkot pillanthat meg. Ennek a versnek emberi beszélője egy másik embert megszólítva mutatja be a tekintet és a macska együttesét, míg a Nemes Nagy-vers beszélője egymaga elmélkedik.

Ein Gespenst ist noch wie eine Stelle,
dran dein Blick mit einem Klange stößt;
aber da, an diesem schwarzen Felle
wird dein stärkstes Schauen aufgelöst:

wie ein Tobender, wenn er in vollster
Raserei ins Schwarze stampft,
jählings am benehmenden Gepolster
einer Zelle aufhört und verdampft.

Alle Blicke, die sie jemals trafен,
scheint sie also an sich zu verhehlen,
um darüber drohend und verdrossen
zuzuschauern und damit zu schlafen.
Doch auf einmal kehrt sie, wie geweckt,
ihr Gesicht und mitten in das deine:
und da triffst du deinen Blick im geelen
Amber ihrer runden Augensteine
unerwartet wieder: eingeschlossen
wie ein ausgestorbenes Insekt.⁴⁵

A Rilke-szövegben az emberi tekintet általában úgy jelenik meg, mint amivel döfni lehet, azonban a fekete macska szőrén feloldódik, sőt az örült tombolásához hasonlítva elpárolog. Az ember pillantása tehát agresszív, a döféssel hatalomra tör, ahogyan *A macskák bátorsága* szövegében a gyógyításban-dobálásban és *Az utca arányában* a struktúraalkotás révén is. Azonban az emberi hatalom tehetetlensége is hamar megjelenik az örült tombolás képében. A tehetetlenség a Nemes Nagy-versekben is megtalálható: *Az utca arányában* a megnevezés kapcsán válik fontossá, *A macskák bátorságában* pedig a címben jelzett tulajdonság természetével, birtokolhatóságával kapcsolatban.

A Rilke-vers első két versszakában az állatra vetett tekintet nem ad képet az állatról, mivel az állat szőre elnyelte, ahelyett, hogy visszaverte volna a pillantás sugarát. Nemes Nagy szövegében a feltételezett emberi tekintet sosem fogja be teljesen az állatot, csak a talpát vagy a sörényét. *A macskák bátorságában* az ember pillantása egy sorba állítható a szintén a macskára vonatkozó mutogatással, hívással, küldéssel, gyógyítással, dobálással. Ennek alapján állítható,

⁴³ Vö. Bartók Imre: "Eszmélés reggel, avagy az állat", in Bartók Imre, *Rilke. Ornamentika és halál*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011. 36.

⁴⁴ Vö. Bartók Imre, "Eszmélés reggel, avagy az állat", Id. kiad. 32-34.

⁴⁵ Rainer Maria Rilke: „Schwartzte Katze”, in Rainer Maria Rilke, *Werke. Band I/2, Gedicht.Zyklen*, Frankfurt am Main, Insel Verlag, 1980. 531.

hogy a macskára vetülő hagyományos emberi tekintetek nem ismerik fel az állatot olyan másikként, akivel való találkozásban magukra is pillantást vethetnének.

A Rilke-versben viszont, amint a macska megfordul, az ember láthatja saját magát, még hozzá végtelen tükröződésben az állat és saját arca közt. A macskában való tükröződés pedig újfajta igazság felismeréséhez vezeti el az embert, hiszen magát mint egy borostyánba zárt, kihalt rovar látja viszonyt. Vagyis a tekintetek találkozásakor (hiszen a macska szemében látható a borostyán) egyszerre látszik az ember halottként és örökké megmaradóként, feltárul számára egy felfoghatatlan titok saját magáról, létezése végességéről és végtelenségéről.

A macskák bátorsága című versben ez a felismerés nem történhet meg, hiszen mindvégig az ember nézőpontjából látjuk az állatot szemlélő embert és az őt néző macskát is. Ezek a tekintetek pedig nem találkoznak, csupán egymás mellé helyeztetnek egy külső szemlélő megfigyelésében.

Az utca arányainak az embert pillantásával megérintő, eltűnőfélben levő macskája viszont mindenképpen hordoz valamiféle titkot. A beszélő számára nyelvében kifejezhetetlen ez az állat, ebből pedig arra lehet következtetni a névtelenek meghódítását ismeretelméleti hadjáratként⁴⁶ felfogó Nemes Nagy Ágnes szövegében, hogy meg sem ismerhető a beszélő számára. Az állat Nemes Nagy versében is titokzatos, sőt, ő az, aki eléri az embert, míg az képtelen közelebb kerülni hozzá, hiszen ez a macska egy másfajta létezés, és másfajta megismerés világában mozog, mint a rendszerező-megnevező beszélő. Hírt ad egy a rendszeren túl húzódó világról és egy merőben másfajta tudásról, amit ez a beszélő nem ismer és nem tud megnevezni, ahogyan a *Nyolcadik elégia* állata is egy az emberi tekintetet meghaladó teret jelöl ki az állat pillantása számára.

Az utca arányai eltűnő macskája sokkal inkább rokona a fekete macskának. Ez tekintetük, szemük leírásában is tetten érhető. A fekete macska szeme egy borostyánkőhöz hasonló, benne tükröződik az ember rovar-képe. *Az utca arányai*ban a macska „messziről érint meg – végső mozdulat – két szeme orgonazöld levelével.”⁴⁷ Az egyik macska szeme növényi gyanta megkövesedett formáját veszi fel, a másik egyenesen egy levélét, vagyis mindkét esetben az állatok látása növényi jelleget kap.

A növények az állatoknál jóval passzívabb élőlények. Ugyan produkálnak életjelenségeket, azonban kapcsolatteremtésre az állatoknál is kevésbé képesek, a körülöttük levő világot az állatoknál is kevésbé alakítják, befolyásolják. Az állatok szemének, tekintetének növényi részekkel történő azonosítása révén az állati tekintet szelídsége, uralomra, megnevezésre, rendszeralkotásra nem törekvése rajzolódik ki, a korábbiakat megerősítve.

A hagyományosan a szabadságot, az öntörvényűséget jelképező macska Nemes Nagy prózaverseiben is megtartja ezt a tulajdonságát, azonban ennek a vonásnak a jelentősége erőteljesen felértékelődik, hiszen az állat szabadsága abból fakad, hogy az az ember által nem illeszthető felfogása-megnevezése rendszerébe. Az állat egy a végtelenre nyitott térben-világban mozog, mint Rilkenél, és erről a szféráról ad hírt az embernek, aki ennek a nyitottságnak nem birtokosa.

A macskák képében ellentmondások sűrűsödnek: kicsik és gyengék, mégis szabadok és önállóak; az öröklétre nyitottak, mégis az egyes napokat is számon tartják (ők az öröklétapidíjasai a *Múzeumi séta* című költeményben⁴⁸); testi jelenlétükben fontosak, ám a szent szférájához is tartoznak („hemzsegő műtárgyként ülve a muzeálison, kis fenekükkel fölszentelve a márványt”⁴⁹). Ezek az ellentétek is alátámasztják, hogy a macskák ezekben a szövegekben kétféle világról tudnak: benne járnak az ember látása uralta térben, de ezzel egyidejűleg egy végtelen tér

⁴⁶ Vö. Nemes Nagy Ágnes: „Egy verseskötet előszava”, in Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana II. Prózai írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 30.

⁴⁷ Nemes Nagy Ágnes: „Az utca arányai”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 124.

⁴⁸ Vö. Nemes Nagy Ágnes: „Múzeumi séta”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 131.

⁴⁹ Vö. ua.

nyitottságában is vannak, és erről hozott híruk a leglényegesebb a megismerés és a megnevezés által uralmát biztosítani vágyó ember számára.

Összegzés

A Nemes Nagy Ágnes költeményeiben megjelenő állatok azáltal, hogy az emberrel való kapcsolatukban mutatkoznak meg a szövegekben, az ember helyzetét rajzolják ki a világban, az embert, életét és lehetőségeit tükrözik az emberi beszélő számára. Lehetőséget adnak helyzetük és tudásuk különbségeinek és hasonlóságainak felmutatására, ahogyan a filozófiai gondolkodásban megjelenő állatok is.

Az *Állatok* című vers állatai és a prózaköltemények macskái is hatalmi viszonyt rajzolnak ki ember és állat között, amelynek első megközelítésben az ember a hatalom birtokosa. A korábbi alkotás esetében az embert az állattól élesen elkülöníti saját emberré válásának igénye és a rációba vetett bizalma, azonban az élet törvényszerűségivel, elsősorban az elmúlással szemben éppen olyan kiszolgáltatott, mint az állat. A prózakölteményekben a hatalom birtokosa az, aki képes a megismerésre és a megnevezésre. Az állatok az ember e képességének határait jelölik ki, sőt, egy másfajta, nem a hatalmi viszonyt vagy a logikát középpontba állító világlátást jelölnek, és ez az ember előtt új, a megragadás elől tovatűnő távlatokra hívja fel a figyelmet.

Ember és állat ilyen szembeállítására mind az *Állatok*, mind a prózaköltemények esetében az ember helyzetét mutatja be, amint biztonság- és hatalomtudata megrendül. Az első versben az embernek a halállal szemben való tehetetlenségére, kiszolgáltatottságára mutat rá az állat jelenléte, a macskák viszont pozitív, az emberi megismerésen túl többletként megmutatkozó tudásra mutatnak rá tekintetükkel, és ez a másfajta tudás az ember hatalmi pozíciójának már az élet vége előtti korlátozottságát is megmutatja.

Bibliográfia

Alföldy Jenő: „>>Mesterségem, te gyönyörű<< Nemes Nagy Ágnes költészetéről”, in Jelenkor, 1974. május, 458-466.

Bartók Imre: „Eszmélés reggel, avagy az állat”, in Bartók Imre, *Rilke. Ornamentika és halál*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011. 13-49.

Bataille, Georges: „Animality”, in *Animal Philosophy*, szerk. Matthew Calarco, Peter Atterton, London-New York, Continuum, 2008. 32-36.

Bókay Antal: „A romantikától a vallomásos költészetig – Poétikai beszédmódok Plath/ Hughes előtt” in Modern sorsok és késő modern poétikák. Tanulmányok Sylvia Plathról és Ted Hughesről, szerk. Bókay Antal, Rácz István, Budapest, Janus/ Gondolat Kiadó, 2002. 7-23.

Bozó Zsuzsanna: „Nemes Nagy Ágnes: Között, Barangolások Nemes Nagy Ágnes költői világában”, in Irodalomtörténet, 1997. 1-2. sz., 276-284.

Deleuze, Gilles, **Claire** Parnet: „Á mint állat, Gilles Deleuze ábécéjéből”, in *Nagyvilág*, 2010. április, 331-338.

Derrida, Jacques: „The Animal that Therefore I Am (More to Follow)”, *Animal Philosophy*, in szerk. Matthew Calarco, Peter Atterton, London-New York, Continuum, 2008. 113-128.

Eliot, Thomas Stearns: „Hamlet”, in Thomas Stearns Eliot, *Selected Essays*, London, Faber and Faber, 1969. 141-146.

Fogarasi György: „Teletrauma, Distance in Burke's Philosophical Enquiry”, in *The AnaChronist*, 2012, <http://seas3.elte.hu/anachronist/2012Fogarasi.pdf>, elérés: 2013. 09.12.

Gadamer, Hans Georg: „Az üres és a betöltött időről”, ford. Hegyessy Mária, in Hans Georg Gadamer, *A szép aktualitása*, Budapest, T-Twins Kiadó, 1994. 85-110.

Guardini, Romano: „Sehol világ, csak belül.” *Rainer Maria Rilke Duinói elégiai*, Budapest, Új Ember Kiadó, 2003.

- Heidegger**, Martin: „Az idő fogalma”, in Martin Heidegger, *Az idő fogalma, A német egyetem önmegnyilatkozása, A rektorátus 1933/ 34*, ford. Fehér M. István, Budapest, Kossuth Kiadó, 1992. 27-51.
- Hernádi Mária**: *A névre szóló állomás. Nemes Nagy Ágnes prózakölteményei*, Budapest, Szent István Társulat Kiadó, 2012.
- Horváth Kornélia**: „Fák, tárgyak, szavak” in Horváth Kornélia: *Tűhegyen. Verselemzések a későmodernség magyar lírája köréből*, Budapest, Krónika Nova Kiadó, 1999. 127-153.
- Kulcsár Szabó Ernő**: „Mérték és hangzás. Az orfikus tárgyiasság Rilke kései lírájában”, in *Orpheus*, 1991. 23. sz., 152-169.
- Nemes Nagy Ágnes**: „A költői kép”, in Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana I. Prózai írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 89-126.
- Nemes Nagy Ágnes**: „Állatok”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 17.
- Nemes Nagy Ágnes**: „A macskák bátorsága”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 124-125.
- Nemes Nagy Ágnes**: „A reményhez”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 15-16.
- Nemes Nagy Ágnes**: „Az utca arányai”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 122-124.
- Nemes Nagy Ágnes**: „Egy verseskötet előszava”, in Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana II. Prózai írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 26-33.
- Nemes Nagy Ágnes**: „Leskelődni”, in Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana I. Prózai írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 506-507.
- Nemes Nagy Ágnes**: „Múzeumi séta”, in *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 129-131.
- Nemes Nagy Ágnes**: „Például a Baktérítő. Sivatagi show”, in Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana I. Prózai írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 539-542.
- Orbán Gyöngyi**: „Mit jelent haladékot kapni?”, in *Látó*, 2011. július, 81-94.
- Pound**, Ezra: „Reflection”, in *Literary Essays of Ezra Pound*, New York, New Directions, 1968, 3-16. Magyarul: Ezra Pound, „Visszatekintés”, in *A modern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. Bókay Antal, Vilcsék Béla, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 323-330.
- Rilke**, Rainer Maria: „Levelek egy ifjú költőhöz”, in Rainer Maria Rilke, Malte Laurdis Brigge feljegyzései és egyéb szépprózai írások, Bp., Fekete Sas Kiadó, 2002. 232-263.
- Rilke**, Rainer Maria: „Nyolcadik elégia”, ford. Tandori Dezső, in Rainer Maria Rilke, *Duinói elégiaiak*, Budapest, Helikon Stúdió, 1988. 28-29.
- Rilke**, Rainer Maria: „Schwartz Katze”, in Rainer Maria Rilke, *Werke. Band I/2, Gedicht.Zyklen*, Frankfurt am Main, Insel Verlag, 1980. 531.
- Visky András**: „Kő, fa, érc, ég”, in *Jelenkor*, 1992. január, 55-59.